

MARTA KOMOROWSKA-PUDŁO
Wydział Teologiczny US

Rodzina i prokreacja w religiach monoteistycznych. Założenia doktrynalne a rzeczywistość empiryczna

Family and Procreation in the Monotheistic Religions. Doctrinal Assumptions and Empirical Reality

Abstract

The article presents the doctrinal requirements of monotheistic religions (Christianity, Judaism, Islam) connected with procreation, the creation of families and their functioning. These religions do not allow abortion, however Islam and Judaism allow it in special cases, while Catholicism accepts the possibility of the life-saving-treatment of mother, even if the side effect is death of a child. In vitro fertilization is not accepted only in Catholicism. This confession accepts only natural methods of family planning, and in other confessions of Christianity and in other religions is permitted to use a variety of contraceptives. The results of various studies that describe the actual implementation by the followers of the various religions doctrinal assumptions were also discussed. They found that the higher the level of religiosity is presented by respondents, the more they observe the requirements set by their own religions. They more often created families interested in having children, more cared about the quality of families and relationships between parents and children. The lower level of religiosity was marked by respondents of all religions, the more often they departed from the norms and principles related to creating the families.

Keywords: religion, confession, family, procreation, family planning, abortion, *in vitro*, relationships.

Streszczenie

W artykule przedstawiono wymogi doktrynalne religii monoteistycznych (chrześcijaństwo, judaizm, islam) związane z prokreacją, tworzeniem rodzin i ich funkcjonowaniem. Religie te zasadniczo nie zezwalają na aborcję, jednakże islam i judaizm dopuszcza taką możliwość w szczególnych przypadkach, zaś w katolicyzmie uznaje się, że w przypadku zagrożenia życia matki możliwe jest dokonanie zabiegu ratującego życie matki, nawet jeśli skutkiem ubocznym jest śmierć dziecka. Zapłodnienie pozaustrojowe nie jest akceptowane jedynie w katolicyzmie. Także jedynie katolicyzm akceptuje naturalne metody planowania rodziny. Natomiast w pozostałych wyznaniach i religiach dopuszczalne jest zapłodnienie pozaustrojowe oraz dopuszcza się stosowanie różnych środków antykoncepcyjnych. Omówiono też wyniki różnych badań opisujących faktyczną realizację przez wyznawców założeń doktrynalnych poszczególnych religii. Okazało się, że im wyższy poziom religijności prezentowali respondenci, tym bardziej przestrzegali wymagań stawianych im przez własne religie.

Częściej tworzyli rodziny zainteresowane posiadaniem dzieci, w większym stopniu dbali o jakość rodzin i o relacje między rodzicami a dziećmi. Im niższy poziom religijności cechował respondentów wszystkich religii, tym częściej odstępowali od norm i zasad związanych z budowaniem rodzin.

Słowa kluczowe: religia, konfesja, rodzina, prokreacja, metody planowania rodziny, aborcja, *in vitro*, relacje.

Rodzina jest instytucją posiadającą szczególną wartość dla większości ludzi żyjących na świecie, bez względu na zaangażowanie religijne, jednakże zasady jej funkcjonowania oraz zachowania prokreacyjne i sposoby planowania rodziny w dużym stopniu są zdeterminowane rodzajem wyznania oraz stopniem przestrzegania wymogów poszczególnych religii. W poniższym artykule podjęto analizę podstawowych założeń doktrynalnych oraz danych empirycznych w odniesieniu do instytucji rodziny, prokreacji i rodzicielstwa, związanych z przynależnością do każdej z trzech religii monoteistycznych: chrześcijaństwa (katolicyzmu, prawosławia i protestantyzmu), judaizmu i islamu. Z racji na duże zróżnicowanie badanych kwestii w poszczególnych konfesjach chrześcijańskich, problematyka rodziny oraz prokreacji zostanie przedstawiona w odrębnych podrozdziałach. Wśród dwóch zasadniczych wyznań islamskich: sunnitów oraz szyitów tak wielkiego zróżnicowania nie zauważa się, stąd nie ma potrzeby, aby te dwa wyznania prezentować oddzielnie. Podobnie zostanie zaprezentowana trzecia religia monoteistyczna – judaizm. Ostatnia część artykułu prezentuje wybrane badania empiryczne przeprowadzone wśród wyznawców analizowanych religii lub konfesji. Jest to zaprezentowanie rozważanej problematyki rodziny i prokreacji w kontekście różnej religijności badanych osób.

1. Rodzina i prokreacja w chrześcijaństwie – katolicyzm

Wiele dokumentów Kościoła katolickiego porządkuje zagadnienia związane z tworzeniem rodziny i odpowiedzialnym planowaniem macierzyństwa i ojcostwa. Przykazania i nauki opisane w Piśmie Świętym wyznaczają reguły etyczne i zasady, według których katolik posiadający rodzinę powinien postępować. W dokumentach Kościoła katolickiego instytucja rodziny podkreślana jest w szczególny sposób. Określana jest jako wspólnota, komunია osób¹, „podstawowa komórka życia społecznego”². Rodzina powstaje w sposób naturalny, gdy kobieta i mężczyzna realizują zadania prokreacyjne i pełnią role ojcowskie i macierzyńskie. W katolicyzmie oboje małżonkowie podejmują decyzje dotyczące

¹ KKK, nr 2201–2207.

² *Tamże*, nr 2207.

posiadania dzieci tak w zakresie czasu ich przyjścia na świat, jak i ich ilości³. W swych decyzjach powinni uwzględniać własne możliwości (zdrowie, warunki materialne), dobro już posiadanych dzieci i dziecka, które może być poczęte. Jednocześnie też katolicy powinni być otwarci na nowe życie, także w sytuacji poczęcia nieplanowanego, czy urodzenia dziecka chorego⁴. Nieakceptowane jest sztuczne zapłodnienie⁵ i aborcja⁶ (z wyłączeniem zagrożenia życia matki, gdy stosowana jest zasada podwójnego skutku⁷).

Katolicyzm akceptuje jedynie naturalne metody planowania rodziny, oparte na naturalnym rytmie płodności kobiety, z uwzględnieniem okresów płodności i niepłodności w cyklu miesięczkowym podczas decyzji o podejmowaniu współżycia seksualnego czy zachowania wstrzemięźliwości. Małżonkowie nie powinni w związku z tym stosować żadnych środków antykoncepcyjnych lub wczesnoporonnych⁸.

2. Rodzina i prokreacja w chrześcijaństwie – prawosławie

Wyznanie prawosławne w niewielki sposób ingeruje w życie małżeńskie i rodzinne, lecz jednocześnie ceni prokreację i dopuszcza wszystkie metody planowania rodziny, a decyzję co do ich wyboru zostawia się małżonkom⁹. Aborcja jest w prawosławiu zakazana¹⁰, choć w krajach, gdzie konfesja ta ma zdecydowaną większość, jest zalegalizowana i powszechnie stosowana. W związku z tym Kościół prawosławny wiele miejsca poświęca modlitwom w intencji kobiet, które dokonały aborcji, a duchowni w trakcie spowiedzi zadają rutynowo pytania, czy usunięcie ciąży miało miejsce w ich własnym doświadczeniu¹¹.

Kapłani prawosławni podejmują również dyskusje na temat zapłodnienia pozaustrojowego. Ocena takiej procedury przy wspomaganiu rozrodczości obejmuje: „status embrionu i świętość ludzkiego życia, znaczenie i charakter aktu

³ PAWEŁ VI, *Encyklika „Humane vitae”. O zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego* (HV), Watykan 1968, nr 10.

⁴ KKK, nr 2211, 2366, 2368.

⁵ JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Evangelium vitae”. O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego* (EV), Rzym 1995, nr 14; KKK, nr 2376, 2377.

⁶ KKK, nr 2271.

⁷ Por. KKK nr 1737, 2269.

⁸ JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostołska „Familiaris consortio”. O zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym* (FC), Rzym 1981, nr 23, 26.

⁹ Z. LEW-STAROWICZ, *Seks w kulturach świata*, Wrocław, 1987, 87.

¹⁰ TENŻE, *Encyklopedia erotyki*, Warszawa 2004, 134.

¹¹ N. KIZENKO, *Feminized patriarchy? Orthodoxy and gender in post-Soviet Russia*, „Signs” 38 (2013) 3, 598–599.

prokreacji, problem bezdzietności i bezpłodności, sens i wymiar rodzicielstwa (...) oraz charakter środków, metod i procedur znajdujących zastosowanie w ramach zapłodnienia *in vitro* z transferem embrionu”¹². Jak podkreślają duchowni, życie człowieka jest nienaruszalne od poczęcia, także rozpoczętego w wyniku *in vitro*¹³. „Z prawosławnego punktu widzenia decydującą rolę w zapłodnieniu nie odgrywa ani wola, ani techniczne możliwości człowieka, lecz Boskie zamierzenie. Wszystkim rządzi wola Boża, a Bóg działa w najlepszym interesie człowieka. Powołanie nowego życia powinno dokonywać się więc w poszanowaniu godności, szacunku i bojaźni Bożej, nie zaś być wyrazem pychy i egoistycznych pobudek”¹⁴. W sytuacji podjęcia przez małżonków decyzji o sztucznym zapłodnieniu rozważane jest skorzystanie jedynie z nasienia męża kobiety starającej się o dziecko¹⁵.

3. Rodzina i prokreacja w chrześcijaństwie – protestantyzm

W podstawowych dokumentach Kościołów protestanckich pewną ich część poświęca się małżeństwu i rodzinie. Najważniejsze zadania rodziny protestanckiej, określane w tych dokumentach, to: prokreacja (rozumiana jako dar Boży, jako szczególne błogosławieństwo dla małżonków oraz jako możliwość zapewnienia ciągłości społeczeństw), socjalizacja, zapewnienie niezbędnych środków materialnych dla funkcjonowania rodziny oraz opieka, związana z zapewnieniem poczucia bezpieczeństwa członkom rodziny¹⁶. Konserwatywny protestantyzm promuje tradycyjne więzi rodzinne (małżeństwo i urodzenia dzieci w małżeństwie)¹⁷. W wyznaniu tym role wychowawcze odnoszone są do obojga małżonków, a władza rodzicielska powinna mieć charakter duchowy, daleki od autorytaryzmu lub legalizmu¹⁸. Rodzice razem mają się opiekować dzieckiem¹⁹.

Wszystkie metody planowania rodziny są w protestantyzmie dozwolone i moralnie neutralne, a uzasadnione szczególnie, gdy zdrowie kobiety jest zagrożone, gdy warunki materialne uniemożliwiają powiększenie rodziny. Aborcja jest nie-

¹² A. ALEKSIEJUK, *Współczesne zagadnienia bioetyczne*, „Elpis” 11 (2009) 19–20, 57.

¹³ *Tamże*, 58–59.

¹⁴ *Tamże*, 59.

¹⁵ *Tamże*, 69.

¹⁶ E. MIKLER, *Rola i miejsce rodziny w tradycji protestanckiej*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, Kraków 1999, 94–95.

¹⁷ A. MAHONEY, *Religion in families, 1999–2009: A relational spirituality framework*, „Journal of Marriage and Family” 72 (2010), 810, 812.

¹⁸ F. ADAMSKI, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, 128.

¹⁹ M. GOLEC, *Pozycja kobiety w Kościele luteranckim – religijne determinanty sposobu postrzegania płci*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, Kraków 2006, 73.

dopuszczalna moralnie, traktowana jako niszcząca życie i niezgodna z prawem Bożym²⁰. W Kościele anglikańskim preferowane jest naturalne planowanie rodziny, a inne metody mogą być stosowane jedynie wówczas, gdy zajście w ciążę przez kobietę jest całkowicie niewskazane. O stosowaniu i wyborze metody decyduje mąż²¹. Większość Kościołów protestanckich nie zaleca zapłodnienia pozaustrojowego, ale jednocześnie nie zabrania go²².

4. Rodzina i prokreacja w judaizmie

Zasady zapisane w Biblii wyznaczają wyznawcom judaizmu charakter codziennego życia, funkcjonowania rodziny i ról poszczególnych jej członków. Przekazywanie tych zasad następnym generacjom jest obowiązkiem kolejnych dorosłych pokoleń. Wiele doświadczeń życia rodzinnego, które przypadają na rytm życia, określają przeżycia religijne (modlitwy, rytuały, świętowanie szabatu, święta o rodowodzie biblijnym, uroczystości rodzinne i różne zachowania związane z tradycją)²³. „Spośród wszystkich religii jedynie w judaizmie zachowano wartości religijne dotyczące życia rodzinnego najbardziej związane z początkiem powstania tej religii”²⁴.

Głównym celem judaistycznego małżeństwa jest posiadanie dzieci, a dla zapewnienia reprodukcji – przynajmniej jednego syna i jednej córki (w niektórych źródłach podkreśla się większą wartość z urodzenia syna). Narodziny chłopca w judaizmie to powód do dumy i radości rodziców, świętowany uroczyście w ósmym dniu jego życia obrzędem obrzezania, oznaczającego zawarcie przez mężczyznę przymierza z Bogiem²⁵. W przypadku kobiet przymierze takie zawierają one przez bycie córkami własnych ojców, a potem żonami własnych mężów²⁶. Narodziny dziewczynek świętowane są skromnie i jedynie symbolicznie²⁷. Przychodzącemu na świat dziecku rodzice zapewniają postać, natomiast Bóg obdarza dziecko duszą. To nakłada na dzieci obowiązek obdarzania Boga i rodzi-

²⁰ Z. LEW-STAROWICZ, *Encyklopedia*, 135.

²¹ F. ADAMSKI, *Rodzina*, 127.

²² R. KARPOWICZ, *Bioetyka, medycyna i ... religie świata*, „Problemy Rodziny” (1997) 5–6, 8.

²³ W. TYLOCH, *Judaizm religia Żydów*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYLOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa 1986, 531–532; B. ARCIMOWICZ, *Kobieta w religii – judaizm i karamizm oraz ich wpływ na rolę kobiety w społeczności*, „Kultura i Społeczeństwo” (2008) 3, 111–112.

²⁴ M. FRIEDMAN, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, 45–46.

²⁵ R. V. ROBINSON, za: B. ARCIMOWICZ, *Kobieta w religii*, 115; D. DE LA MAISONNEUVE, *Judaizm*, tłum. B. Filipowicz, Warszawa 2010, 82, 88; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii. Mały słownik*, tłum. M. M. Dziekan, M. Mejor, P. Pachciarek, Warszawa 2009, 57.

²⁶ B. ARCIMOWICZ, *Kobieta w religii*, 115.

²⁷ R. V. ROBINSON, za: B. ARCIMOWICZ, *Kobieta w religii*, 115.

ców (także macochę i ojczyrna oraz dziadków) szacunkiem i opieką na starość. Synowie mają obowiązek należytego pochówku własnych rodziców, rocznej modlitwy za ich dusze, a potem w każdą rocznicę ich śmierci²⁸.

Obowiązek prokreacji jest nałożony na mężczyznę, a obowiązek płodności na kobietę²⁹. W sytuacji bezdzietności winnymi za ten fakt uznaje się jedynie kobiety, które mogą być opuszczone w tym przypadku poprzez rozwód przez męża, albo same powinny namówić go, by ożenił się z inną kobietą, która da mu dziecko³⁰. Specyficznym dla judaizmu jest prawo lewiratu, czyli zapewnienie przez braci zmarłego mężczyzny potomka, którego powinna począć i urodzić dla tego zmarłego jego żona-wdowa. W tej sytuacji może ona powtórnie wyjść za mąż, a jednocześnie związek brata z bratową w tej sytuacji nie jest cudzołóstwem³¹.

Ortodoksyjni Żydzi nie stosują kontroli urodzin, szczególnie zakazana jest pozagenitalna ejakulacja³². W tradycji w przypadku kobiet zdarza się, że gdy akt seksualny ma podjąć nieletnia lub kobieta w ciąży bądź karmiącą piersią, mogą one stosować „tzw. *mokh* – bawełniany tampon wkładany do pochwy przed stosunkiem, a służący antykoncepcji poprzez blokowanie szyjki macicy i pochłanianie nasienia”³³. We współczesnych małżeństwach antykoncepcja stosowana zwykle przez kobiety jest uzasadniana medycznie³⁴.

W judaizmie aborcja jest zwalczana. Jest dopuszczalna w sytuacji zagrożenia życia matki lub jej zdrowia psychicznego, czasem w sytuacji gwałtu, bądź gdy dziecku grożą ciężkie upośledzenia³⁵. Niektórzy rabini akceptują sztuczne zapłodnienie, w sytuacji, gdy para nie może mieć własnych dzieci³⁶. Warunkiem religijnej akceptacji sztucznego zapłodnienia jest korzystanie jedynie z nasienia męża kobiety. Pod żadnym pozorem nie można do tego celu wykorzystać nasienia obcego mężczyzny³⁷.

²⁸ M. FRIEDMAN, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, 47; D. DE LA MAISONNEUVE, *Judaizm*, 82; P. PIEKARSKI, *Między Benares a Jerozolimą. Kilka uwag o podobieństwach pomiędzy hinduizmem a judaizmem*, „Estetyka i Krytyka” 23 (2011), 254.

²⁹ A. SZWED, *Ta, która spogląda na króla. Rola kobiety w tradycyjnym judaizmie*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, 20, 24; K. STAŃCZAK-WIŚLICZ, *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną? Dylematy feministycznej teologii judaizmu*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, 250.

³⁰ B. ARCIMOWICZ, *Kobieta w religii*, 117; A. SZWED, *Ta, która spogląda na króla*, 24–25.

³¹ F. ADAMSKI, *Rodzina*, 90; A. SZWED, *Ta, która spogląda na króla*, 25.

³² M. FRIEDMAN, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, 50.

³³ A. SZWED, *Ta, która spogląda na króla*, 26.

³⁴ *Tamże*.

³⁵ Z. LEW-STAROWICZ, *Encyklopedia*, 282; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii*, 58.

³⁶ M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii*, 57.

³⁷ R. KARPOWICZ, *Bioetyka, medycyna*, 8; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii*, 118.

5. Rodzina i prokreacja w islamie

Islam to religia, która podporządkowuje wszystkie dziedziny życia, w tym życia małżeńsko-rodzinnego, kodeksowi religijno-moralnemu³⁸ zawartemu w Koranie, świętej księdze muzułmanów, w hadisach, stanowiących zbiór opowieści z życia Mahometa, oraz szariacie, tj. świętym prawie islamu³⁹. Przestrzegając praw i zaleceń Koranu, muzułmanie modlą się i wielbią Boga, poza szczególnymi dla tych celów formami, także w każdej sytuacji codziennego życia własnej rodziny. „Zakres życia codziennego nie jest oddzielony od *sacrum*, ale jest nim przeniknięty”⁴⁰.

Współczesny obraz małżeństwa i rodziny w islamie charakteryzuje duża różnorodność – od bardzo tradycyjnego do coraz nowocześniejszego, zbliżającego się do kultury Zachodu. Od pierwszych dekad XX w. systematycznie unowocześniana jest interpretacja Koranu i tworzone są w związku z tym nowe zasady prawne, społeczne i moralne. Powstają organizacje społeczne i polityczne nawołujące do uwspółcześnienia form życia rodzin⁴¹. M. Bousquet wyróżniła trzy typy krajów w odniesieniu do zmian dokonujących się w obszarze życia małżeńskiego i rodzinnego. Do pierwszej grupy zaliczyła kraje, które po 1918 r., w sposób rewolucyjny całkiem odrzuciły doktrynę religijną (Turcja, Albania, Tunezja, muzułmańska część dawnego ZSRR). W drugiej grupie znalazły się kraje zachowujące wysoki poziom konserwatywności religijnej (Arabia Saudyjska, Sudan, Syria, Irak, Afryka Północna, część państw Dalekiego Wschodu). Do trzeciej grupy należą kraje, które systematycznie, w sposób naturalny odchodzą od konserwatywnych, tradycyjnych i religijnych norm muzułmańskich do norm państwowych, w których zachowane są zasady religijne indywidualnie realizowane przez poszczególne rodziny (Indie, Pakistan, Egipt, Senegal, muzułmańskie kraje byłej Jugosławii)⁴². Współcześnie można więc spotkać muzułmańskie rodziny tradycyjne (w ww. krajach grupy drugiej oraz w innych częściach świata w środowiskach wiejskich i wśród osób z niskim poziomem wykształcenia), nowoczesne oraz prowadzące pośredni styl życia w zakresie norm prawnospołecznych i religijnych⁴³. Na pozostałych kontynentach również można spotkać te trzy typy rodzin. Obni-

³⁸ F. ADAMSKI, *Rodzina*, 81; B.A. LEMU, F. HEEREN, *Woman in Islam*, Kano 2003, 34–35; por. także A. WAŃKA, *Islam jako religia totalna*, w: TENŻE (red.), *Religie w dobie pluralizmu i dialogu*, Szczecin 2004, 67–87.

³⁹ E. SZYMAŃSKI, *Islam pierwotny*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYLOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, 761; J. BIELAWSKI, *Islam jako religia światowa*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYLOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, 771.

⁴⁰ J. TRUSKOŁASKA, *Rodzina w islamie*, RNS 35 (2007) 2, 84.

⁴¹ F. ADAMSKI, *Rodzina*, 86–87.

⁴² M. BOUSQUET, za: F. ADAMSKI, *Rodzina*, 86–87.

⁴³ J. TRUSKOŁASKA, *Rodzina w islamie*, 95.

zanie się przywiązania do religii związane jest z procesem emigracyjnym i coraz częstszym rodzeniem się kolejnych pokoleń muzułmanów w krajach europejskich i w Ameryce, w których dominuje odmienna kultura i poziom cywilizacyjny oraz technologiczny od tych, które związane były z tradycyjnymi obszarami zamieszkałymi przez rdzennych wyznawców islamu. Nowe pokolenia rodzące się na nowych dla muzułmanów terenach systematycznie przejmują styl życia krajów i kultur, w których przychodzą na świat i w których mieszkają⁴⁴.

W islamie ceniona jest wielodzietność, choć zalecane jest świadome planowanie prokreacji w celu zachowania przerw między kolejnymi ciążami (karmienie dziecka powinno trwać dwa lata), w sytuacji, gdy mężczyzna nie jest w stanie zapewnić utrzymania dużej rodziny, gdy zagrożone jest zdrowie lub życie kobiety w wyniku kolejnej ciąży albo gdy kobieta chce zachować własną atrakcyjność z lęku przed rozwiązaniem małżeństwa przez męża⁴⁵.

Islam dopuszcza wszystkie metody planowania rodziny, które nie są zagrożeniem dla trwałej niepłodności oraz dla zdrowia kobiety i mężczyzny. Najczęściej stosowane są hormonalne pigułki antykoncepcyjne i wkładki wewnątrzmaciczne (zwykle kobieta jest odpowiedzialna za planowanie rodziny), a zdecydowanie rzadziej prezerwatywy lub stosunki przerywane (mężczyźni rzadko je aprobują)⁴⁶.

Aborcja jest w islamie zabroniona, z wyłączeniem przypadków zagrożenia życia matki (wówczas ciążę można przerwać do 120 dni jej trwania)⁴⁷. Jeśli muzułmanie stosują zapłodnienie pozaustrojowe, muszą korzystać tylko z nasienia żyjącego męża kobiety⁴⁸.

Rodzina muzułmańska znajduje się w specjalnym planie Boga. „Okolo jedena trzecia prawnych przepisów w Koranie dotyczy rodziny i jej prawidłowego funkcjonowania”⁴⁹. „Podstawę rodziny stanowi wiara”⁵⁰. W rodzinie tej żyją trzy, cztery pokolenia, tzw. rodzina mała (małżonkowie i dzieci), oraz szersza (małe rodziny krewnych oraz seniorzy rodu)⁵¹. Wielodzietność, patriarchalny podział

⁴⁴ K. PĘDZIWIATR, *Religijny wymiar wolności i społecznego zaangażowania wśród młodych muzułmanek w Belgii i Wielkiej Brytanii*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, 315–334.

⁴⁵ E. BASZAK, *Współżycie seksualne w kulturze islamu*, „Seksuologia Polska” 1 (2003) 1, 37.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ E. BASZAK, *Współżycie seksualne w kulturze islamu*, 37–38; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii*, 60.

⁴⁸ R. KARPOWICZ, *Bioetyka, medycyna*, 8; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKA, *Etyka wielkich religii*, 118.

⁴⁹ J.J. PAWLIK, *Małżeństwo w islamie*, w: W. NOWAK, M. TUNKIEWICZ (red.), *Małżeństwo w świecie dialogu kultur*, Olsztyn 2009, 200.

⁵⁰ J. TRUSKOŁASKA, *Rodzina w islamie*, 88.

⁵¹ W. TARISH, *Rodzina w Koranie*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, 99–100; J.J. PAWLIK, *Małżeństwo w islamie*, 200; A.M. PIWKO, *Muzułmańscy rodzice*, „Nurt SVD” 127 (2010) 1, 159.

władzy, ograniczanie roli kobiety do spraw domu, podporządkowanie się dzieci rodzicom oraz przestrzeganie świąt i zwyczajów rodzinnych, to cechy tradycyjnej rodziny w islamie⁵². „Rodzina muzułmańska tworzy podstawę struktury społeczno-kulturowej oraz samowystarczalny mechanizm zapewniający społeczną, ideologiczną i kulturową równowagę we wszystkich jej warstwach i czasach”⁵³. Główne zadania rodziców to: wychowanie, wychowanie religijne, dbałość o edukację dzieci, najpierw opieka nad dziećmi, a dopiero w dalszej kolejności opieka nad innymi członkami rodziny, m.in. nad rodzicami i innymi starszymi członkami rodziny, wspieranie uboższych członków rodziny jałmużną lub zapomogami, sprawiedliwe wykonywanie prawa spadkowego wobec członków rodziny bliższej i dalszej, traktowanie sierot jak własne dzieci, szacunek wobec seniorów rodu⁵⁴, szczególnie wobec kobiety-matki, która rodzi dzieci dla Boga⁵⁵.

Wśród funkcji rodziny wymieniane są: zapewnianie przetrwania ludzkości (prokreacja), ochrona moralności, umożliwienie duchowego, emocjonalnego, społecznego i kulturowego rozwoju poszczególnych osób oraz wzajemnego wsparcia w tych sferach, wzbogacanie rozwoju cywilizacji, zachowywanie tradycji, zapewnienie ekonomicznego utrzymania rodziny przez mężczyznę⁵⁶. „Islam widzi, że nie można wyobrazić sobie powstania zdrowego i stabilnego społeczeństwa bez zdrowej i stabilnej rodziny. Nie może też istnieć stabilna oraz jednolita rodzina w niestabilnym i niejednorodnym społeczeństwie. Stabilność rodziny jest dowodem rozwoju i stabilności społeczeństwa. Stabilna rodzina nie może powstać, nie zapewniając jej członkom wszelkich praw i obowiązków”⁵⁷.

Rodzice muzułmanie są zobowiązani do sprawowania opieki nad dziećmi do momentu, gdy będą one potrafiły samodzielnie podejmować odpowiedzialne decyzje. Pełniąc funkcje wychowawcze, rodzice muszą dbać szczególnie o następujące zadania: budowanie własnego autorytetu, bycie wzorem postępowania i zachowania dla dzieci, kształtowanie ich postaw moralnych, ochrona dzieci przed zagrożeniami tkwiącymi w nowoczesnej technologii, przed kulturą konsumpcjonizmu i egoizmu⁵⁸. Najważniejszą rolę w całym okresie życia dziecka (także w jego dorosłości) pełni matka. Ojciec z kolei dba o dobro rodziny, o jej byt, wewnętrzny ład i dyscyplinę oraz rozwój religijny⁵⁹.

⁵² J. TRUSKOLASKA, *Rodzina w islamie*, 94.

⁵³ J.J. PAWLIK, *Małżeństwo w islamie*, 200.

⁵⁴ J. TRUSKOLASKA, *Rodzina w islamie*, 89–90; J.J. PAWLIK, *Małżeństwo w islamie*, 201.

⁵⁵ F. ADAMSKI, *Rodzina*, 83.

⁵⁶ J. TRUSKOLASKA, *Rodzina w islamie*, 89–90; J.J. PAWLIK, *Małżeństwo w islamie*, 201.

⁵⁷ W. TARISH, *Rodzina w Koranie*, 99.

⁵⁸ A.M. PIWKO, *Muzułmańscy rodzice*, 161–163.

⁵⁹ B.A. LEMU, F. HEEREN, *Woman in Islam*, 23–24; A.M. PIWKO, *Muzułmańscy rodzice*, 163.

6. Rodzina i prokreacja w międzyreligijnych badaniach empirycznych

Najważniejszym czynnikiem kształtującym religijność dzieci i młodzieży we wszystkich analizowanych religiach jest rodzina, w tym szczególnie matka⁶⁰. Dzieci rodziców o identycznej przynależności wyznaniowej częściej kontynuują tradycje i zaangażowanie religijne niż dzieci mieszanych małżeństw wyznaniowych⁶¹. Wpływ ten wzmacniają relacje, jakie tworzą rodzice wobec dzieci. Wpływ ten jest większy, gdy relacje te opierają się na wspierającej, wrażliwej i czulej bliskości emocjonalnej, na normach i oczekiwaniach oraz zgodności roli rodzicielskiej z wierzeniami i praktykami religijnymi⁶². Chrześcijańskie, judaistyczne i muzułmańskie pary o wysokim poziomie religijności wskazują, że ich wspólnota religijna pomaga im w utrzymywaniu więzi rodzinnych poprzez wzmocnienie przekonania o duchowych celach małżeństwa i rodzicielstwa, poprzez promowanie duchowych rytuałów w domu (np. rodzinna modlitwa)⁶³ oraz poprzez udział w życiu religijnym wspólnot, które dostarczają wsparcia społecznego, pomocy duchowej, norm moralnych i interpersonalnych dla zachowań wyznawców poszczególnych religii⁶⁴.

Z analizy danych dotyczących różnych religii wynika, że większe zaangażowanie religijne małżonków wiąże się z ich wyższą płodnością⁶⁵. Dorośli polscy katolicy o większym zaangażowaniu religijnym i wysoko ceniący świętości religijne, w porównaniu do osób nie ceniących świętości religijnych i niezaangażowanych w praktyki religijne, przejawiali bardziej dojrzałe postawy wobec rodzicielstwa⁶⁶. Wyższy stopień zaangażowania religijnego, poparty praktykami religijnymi, koreluje u katolików z większą otwartością na posiadanie liczniejszych rodzin⁶⁷ i z fak-

⁶⁰ J. ALDOUS, E.W. OZORAK, za: W.N. BAO, L.B. WHITBECK, D.R. HOYT, R.D. CONGER, *Perceived parental acceptance as a moderator of religious transmission among adolescent boys and girls*, „Journal of Marriage and Family” 61 (1999) 2, 362.

⁶¹ D.R. HOGE, E.W. PETRILLO, E.W. OZORAK, za: B.C. HAYES, Y. PITTELKOW, *Religious belief, transmission, and the family: an Australian study*, „Journal of Marriage and Family” 55 (1993) 3, 755–756.

⁶² G. KOCHAŃSKA, R.A. THOMPSON, J.G. SMETANA, D.R. HOGE, L.G. KEETER, B. HUNSBERGER, G. LUFT, G.T. SORELL, E.W. OZORAK, R.H. POTVIN, C.F. LEE, A.J. WEIGERT, D.L. THOMAS, za: W.N. BAO, L.B. WHITBECK, D.R. HOYT, R.D. CONGER, *Perceived parental acceptance*, 363.

⁶³ D.C. DOLLAHITE, L. MARKS, M.A. GOODMAN, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 821.

⁶⁴ R.J. TAYLOR I IN., za: G.H. BRODY, Z. STONEMAN, D. FLOR, C. MCCRARY, *Religion's role in organizing family relationships: Family process in rural, two-parent African American families*, „Journal of Marriage and Family” 56 (1994) 4, 878.

⁶⁵ A. MAHONEY, *Religion in families*, 811; M.A. GOODMAN, D.C. DOLLAHITE, *How religious couples perceive the influence of God in their marriage*, „Review of Religious Research” 48 (2006) 2, 141.

⁶⁶ M. KOMOROWSKA-PUDŁO, *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy” 17 (2014) 1, 70.

⁶⁷ W. IGNATCZYK, *Postawy prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego*, „Problemy Rodziny” (1993) 4, 26; W. SANDER, *Catholicism and intermarriage in the United States*, „Journal of Marriage and Family” 55 (1993) 4, 1037.

tyczną ich większą liczebnością oraz bardziej pozytywnymi postawami wobec wielodzietności⁶⁸. Kobiety mniej lub w ogóle niezaangażowane religijnie oraz te, które nisko oceniały świętości religijne, częściej przejawiały negatywne postawy wobec dzieci, stwierdzając, że ich posiadanie ogranicza swobodę rodzicom, utrudnia wolność erotyczną i wiąże się z koniecznością ponoszenia dużych kosztów psychicznych i materialnych⁶⁹. Za ograniczaniem dzietności planowanej w sytuacji trudnych warunków bytowych opowiedziało się mniej młodych wierzących i praktykujących niż niewierzących⁷⁰. Wynika z tego, że religijność w większym stopniu sprzyja rodzicielstwu, nawet w niesprzyjających warunkach. Młodzi mężczyźni wierzący i praktykujący wykazywali bardziej dojrzałe niż pozostali badani postawy wobec odpowiedzialnego rodzicielstwa oraz dziecka jako wartości⁷¹.

Bardziej prorodzinne nastawienie występowało wśród muzułmańskich respondentów niż wśród chrześcijan⁷². W przynależności do religii chrześcijańskiej, zwłaszcza w wyznaniach katolickim lub protestanckim, dzietność kobiet amerykańskich się nie różni. Decyzje prokreacyjne podejmowane są zwykle po ślubie⁷³. Niewierzące lub obojętne religijnie Amerykanki częściej dobrowolnie wybierały bezdzietność⁷⁴, natomiast wierzące planowały posiadanie dzieci⁷⁵. Kobiety zaangażowane religijnie częściej szukały wsparcia we wspólnotach Kościoła podczas ciąży, rzadziej paliły papierosy podczas ciąży, rzadziej cierpiały na poporodową depresję oraz cechował je mniejszy poziom lęku związanego z ciążą i porodem⁷⁶.

Z badań porównawczych dotyczących funkcjonowania rodzin osób wyznających różne religie wynika, że konserwatywni wyznawcy religii monoteistycznych w zdecydowanie większym stopniu niż inne grupy religijne i świeckie opowiadają się za świętością ludzkiego życia, za zróżnicowaniem i tradycyjnością ról w obrębie rodziny, wynikającą z naturalnych różnic kobiet i mężczyzn, którzy mogą uzupełniać się w podejmowaniu zadań na rzecz ro-

⁶⁸ E. BUDZYŃSKA, *Poziom religijności a modele małżeństwa i rodziny w społeczeństwie wielkomijskim (na przykładzie Katowic)*, „Przegląd Religioznawczy” 192 (1999) 2, 127–128.

⁶⁹ M. KOMOROWSKA-PUDŁO, *System wartości*, 72.

⁷⁰ W. IGNATCZYK, *Postawy prokreacyjne*, 26.

⁷¹ M. KOMOROWSKA-PUDŁO, *Psychospołeczne uwarunkowania postaw młodzieży wobec seksualności*, Szczecin 2015, 160–164.

⁷² L. AHMED, za: R. LEV-WIESEL, A. AL-KRENAWI, *Attitude towards marriage and marital quality: A comparison among Israeli Arabs differentiated by religion*, „Family Relations” 48 (1999) 1, 52, 54.

⁷³ L. ZHANG, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 811.

⁷⁴ J.C. ABMA, G.M. MARTINEZ, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 811.

⁷⁵ S.R. HAYFORD, S.P. MORGAN, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 811.

⁷⁶ Np. D.E. JESSE, C. SCHONEBOOM, I. BLANCHARD, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 815.

dziny⁷⁷. Różni autorzy są przekonani, że kobiety w konserwatywnych religiach znajdują sposób na pogodzenie aspiracji związanych z pracą zawodową z pierwszeństwem macierzyństwa i męskiego przywództwa w rodzinie⁷⁸.

Wraz ze wzrostem zaangażowania religijnego badani w Polsce katolicy ujawniają sprzeciw dotyczący stosowania antykoncepcji oraz środków wczesnoporonnych⁷⁹. Mimo takiej zależności, z badań CBOS wynika, że wśród ogółu respondentów uczestniczących przynajmniej raz w tygodniu w praktykach religijnych postawę przyzwalającą dla antykoncepcji deklarowały dwie trzecie badanych, a w grupie osób młodych (18–24 lata) trzy czwarte respondentów⁸⁰. Jednocześnie wyższy stopień zaangażowania religijnego, poparty praktykami religijnymi, koreluje z większą znajomością naturalnego planowania rodziny przez młodych ludzi⁸¹. Osoby o większym zaangażowaniu religijnym częściej wyrażały przekonanie, że stosowanie naturalnego planowania rodziny wpływa na wzmocnienie więzi małżeńskich, przy braku takiego działania podczas stosowania antykoncepcji. Osoby te częściej też były przekonane o możliwości poronnego działania niektórych środków antykoncepcyjnych i rzadziej opowiadały się za powszechną dostępnością środków antykoncepcyjnych oraz poronnych⁸².

Podobnie badacze amerykańscy wskazują, że młode kobiety zaangażowane religijnie (bez względu na wyznanie) rzadziej niż niezaangażowane stosują środki antykoncepcyjne podczas inicjacji seksualnej⁸³. Stosowanie antykoncepcji przez badane wyznawczynie konserwatywnego protestantyzmu okazało się nieco rzadsze niż przez katoliczki⁸⁴.

Polacy bardziej zaangażowani w życie Kościoła częściej odrzucali możliwość skorzystania przez małżonków niemogących począć dziecka w sposób naturalny

⁷⁷ C. BROOKS, L. DAVIDMAN, J.S. HAWLEY, za: J. GLASS, L.E. NATH, *Religious conservatism and women's market behavior following marriage and childbirth*, „Journal of Marriage and Family” 68 (2006) 3, 611–614.

⁷⁸ C. BROOKS, L. DAVIDMAN, J.S. HAWLEY, za: J. GLASS, L.E. NATH, *Religious conservatism and women's market behavior following marriage and childbirth*, 613.

⁷⁹ CBOS, za: J. MARIAŃSKI, *Tendencje rozwojowe w polskim katolicyzmie – diagnoza i prognoza*, „Teologia Praktyczna” 12 (2011), 18–19.

⁸⁰ CBOS, za: R. BOGUSZEWSKI, *(Nie)religijna moralność katolików w Polsce*, ZNKUL 57 (2014) 1, 133–134.

⁸¹ R. PAWŁOWSKA, *Wpływ przemian psychospołecznych na miłość erotyczną młodzieży*, w: R. PAWŁOWSKA, E. JUNDZILL (red.), *Miłość i seks w percepcji uczniów*, Koszalin 1999, 70.

⁸² M. KOMOROWSKA-PUDŁO, *System wartości*, 72.

⁸³ E.C. COOKSEY, R.T. FÖRSTE, T.B. HEATON, J.R. KAHN, za: K.L. BREWSTER, E.C. COOKSEY, D.K. GUILKEY, R.R. RINDFUSS, *The changing impact of religion on the sexual and contraceptive behavior of adolescent women in the United States*, „Journal of Marriage and Family” 60 (1998) 2, 494.

⁸⁴ Antykoncepcję stosowało 40,2% wyznawczyń katolicyzmu i 34,7% fundamentalnego protestantyzmu, za: K.L. BREWSTER, E.C. COOKSEY, D.K. GUILKEY, R.R. RINDFUSS, *The changing impact of religion*, 499.

z zapłodnienia pozaustrojowego. Jednakże w badaniach CBOS za technikami wspomagającymi zapłodnienie opowiedziało się ponad połowa osób regularnie uczestniczących w praktykach religijnych⁸⁵.

Osobiste zaangażowanie religijne wiąże się także z postawami wobec aborcji. Wyższy stopień zaangażowania religijnego Polaków, poparty praktykami religijnymi, koreluje z bardziej negatywnymi postawami wobec prawnie dopuszczalnej aborcji⁸⁶. Jednakże w badaniach CBOS co szósty katolik, który określał się jako wierzący praktykujący, opowiedział się za możliwością przerwania ciąży⁸⁷. Z badań przeprowadzonych wśród Amerykanów wynika, że młode konserwatywne protestantki zdecydowanie rzadziej zdecydowałyby się na aborcję niż katolicki, liberalne protestantki czy kobiety z religii niechrześcijańskich⁸⁸.

Rodzice zaangażowani w życie Kościoła w porównaniu do mniej lub w ogóle niezaangażowanych religijnie mają bardziej posłuszne dzieci, w większym stopniu uczestniczą w edukacji swoich dzieci, cechują się ciepłym, wyrazistym stylem rodzicielstwa, częściej chwalą i przytulają dzieci, cieszą się większym autorytetem⁸⁹. Rodzice bardziej religijni wysoko cenili posłuszeństwo swoich dzieci⁹⁰, częściej korzystali z takich metod wychowawczych, jak wykorzystanie rozumowania, pozytywne techniki socjalizacyjne (np. pochwała), okazywanie miłości⁹¹, a rzadziej stosowali techniki karne (np. zawstydzanie lub klapsy)⁹², rzadziej krzyczeli na dzieci⁹³, rzadziej stosowali przemoc fizyczną wobec dzieci⁹⁴, rzadziej stosowali nadmierną kontrolę wobec dzieci i młodzieży i mieli lepsze relacje z dziećmi nastoletnimi⁹⁵. Im wyższa religijność, tym większe poczucie miłości rodzinnej, częstsze wspólne spędzanie czasu, bezprzemocowe dyscypli-

⁸⁵ B. ROGUSKA, *Postawy wobec stosowania zapłodnienia in vitro. Komunikat z badań. CBOS*, Warszawa 2012, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_121_12.PDF (12.11.2015), 1.

⁸⁶ M. KOMOROWSKA-PUDŁO, *System wartości*, 72; A. MAJZIŃSKA, W. ŚMIGIELSKI, *Wpływ religijności na decyzje dotyczące planowania życia rodzinnego studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, *AcUŁd(Oe)* 231 (2009), 107; M. WENZEL, *Młodzież i dorośli o aborcji, Komunikat badań CBOS*, Warszawa 1999, <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/KOM127 /KOM127.HTM> (23.02.2002); L. DYCZEWSKI, *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie*, Lublin 2009, 140.

⁸⁷ R. BOGUSZEWSKI, *(Nie)religijna moralność*, 134.

⁸⁸ A. ADAMCZYK, *Understanding the effects of personal and school religiosity on the decision to abort a premarital pregnancy*, „*Journal of Health and Social Behavior*” 50 (2009) 2, 180.

⁸⁹ W.B. WILCOX, *Religion, convention, and paternal involvement*, „*Journal of Marriage and Family*” 64 (2002) 3, 780–782, 788–791.

⁹⁰ B. STARKS, R.V. ROBINSON, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 816.

⁹¹ W.B. WILCOX, J.P. BARTKOWSKI, X.H. XU, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 817.

⁹² B.L. VOLLING, A. MAHONEY, A.J. RAUER, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 816.

⁹³ J.P. BARTKOWSKI, W.B. WILCOX, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 816.

⁹⁴ J. BROWN, P. COHEN, J.G. JOHNSON, S. SALZINGER, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 816.

⁹⁵ C. SMITH, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 816.

nowanie dzieci⁹⁶. To także większa bezinteresowność, poświęcenie i samokontrola na rzecz innych⁹⁷.

Katolicy bardziej cenią tradycyjny model rodziny niż protestanci. Z badań wynika, że są bardziej opiekuńczy wobec własnych dzieci, w większym stopniu preferowali tradycyjne role kobiet, częściej opowiadali się przeciwko aborcji. Mieli jednak niższe poczucie szczęścia niż protestanci⁹⁸. Konserwatywne protestanckie Kościoły podkreślają tradycyjne postawy wobec płci, dyscypliny rodzicielskiej i zaangażowania rodziców. Konserwatywny religijny pomaga zdyscyplinować mężczyzn do większej koncentracji na rodzinie, na potrzebach związanych z obowiązkami domowymi i na wychowaniu dzieci⁹⁹. Ojcowie okazują rodzicielską miłość swoim dzieciom i dyscyplinują je, zachowując ciepłe i uczuciowe podejście do nich¹⁰⁰. Ojcowie reprezentujący konserwatywny protestantyzm i katolicyzm w większym stopniu uczestniczą w osobistych rozmowach z dziećmi, częściej spędzają z nimi czas. Ojcowie katolicycy spędzali więcej czasu ze swoimi dziećmi, z uwzględnieniem aktywnego wypoczynku, i częściej podejmowali dialog wspierający niż ojcowie protestancy¹⁰¹. Jakość relacji między ojcami a ich dziećmi była wyższa u katolików i konserwatywnych protestantów w porównaniu do pozostałych mniej zaangażowanych religijnie protestantów. Ojcowie katolicycy mieli częstszy kontakt z dziećmi, mniej negatywnych relacji i udzielali więcej wsparcia własnym dzieciom niż protestanci¹⁰².

Z badań przeprowadzonych wśród rodzin o wysokim poziomie religijności wyznania chrześcijańskiego, judaistycznego i muzułmańskiego wynika, że życie w dużej bliskości ze wskazaniami Bożymi wiąże się z wyższym poziomem pokoju, zdrowia, tożsamości i poczucia sensu. Takie wartościowanie służy poprawie stanu fizycznego, umysłowego i emocjonalnego, długowieczności, komfortowi, nadziei na przyszłość, rozwojowi wszystkich członków rodziny, wdzięczności, pewności siebie, poczuciu spełnienia, rozumieniu i poczuciu wiary w oparciu o tożsamość. Poczucie jedności rodziny obejmuje u osób o wysokim poziomie religijności takie czynniki, jak: dobroć, stabilność, bezpieczeństwo, szczęście,

⁹⁶ N.D. GLENN, R.C. HATCH, D.E. JAMES, W.R. SCHUMM, D.R. JUDD, C.E. KENNEDY, J. CLEVELAND, W.R. SCHUMM, L.R. PETERSEN, G.R. LEE, G.J. ELLIS, N. STINNETT, J. DEFRAIN, M.L. WILKINSON, W.C. TANNER, R.N. WILLIAMS, M.R. WILSON, E.E. FILSINGER, za: D.A. ABBOTT, M. BERRY, W.H. MEREDITH, *Religious belief and practice: a potential asset in helping families*, „Family Relations” 39 (1990) 4, 443.

⁹⁷ *Tamże*.

⁹⁸ M. RAMOCKA, *Catholics and Protestants: The analysis of differences in declared values as prospective determinants of economic growth*, „Research Papers Collection” 19 (2011) 2, 119–121.

⁹⁹ W.B. WILCOX, J.P. BARTKOWSKI, za: A. MAHONEY, *Religion in families*, 810.

¹⁰⁰ J.P. BARTKOWSKI, X.H. XU, za: W.B. WILCOX, *Religion, convention*, 781.

¹⁰¹ *Tamże*, 781–782, 788–791.

¹⁰² V. KING, *The influence of religion on fathers' relationships with their children*, „Journal of Marriage and Family” 65 (2003) 2, 383, 389, 391.

zadowolenie, miłość, zrozumienie, wspólne cele, wspólne spędzanie czasu, wsparcie, opieka i troska¹⁰³.

7. Zakończenie

Wszystkie religie monoteistyczne podkreślają znaczenie i wartość rodziny. W dokumentach Kościołów chrześcijańskich, poza wzmacnianiem rangi rodziny i jej znaczenia dla funkcjonowania kobiet, mężczyzn i dzieci, niewiele miejsca poświęca się szczegółowym zasadom dotyczącym funkcjonowania rodzin. W judaizmie i islamie opisywane są szczegółowe zadania kobiet i mężczyzn w obszarze organizacji życia rodzinnego oraz wychowania dzieci.

We wszystkich religiach podkreśla się moralną ocenę aborcji i jej nieakceptację, przy czym dopuszcza się ewentualnie taką możliwość w szczególnych przypadkach, głównie w sytuacji zagrożenia życia matki. Kościół katolicki np. uznaje, że w przypadku zagrożenia życia matki możliwe jest dokonanie zabiegu ratującego życie matki, nawet jeśli skutkiem ubocznym jest śmierć dziecka. Zapłodnienie pozaustrojowe jest w pełni nieakceptowane jedynie w katolicyzmie, natomiast w pozostałych wyznaniach i religiach jest ono dopuszczalne, pod warunkiem jednak, że w tych przypadkach wykorzystywane jest nasienie męża kobiety poddającej się temu zabiegowi.

Podjęcie poszczególnych religii do metod planowania rodziny jest zróżnicowane. W katolicyzmie dopuszczalne są jedynie naturalne metody planowania rodziny, oparte na obserwacji płodności w cyklu miesięczkowym kobiety. W pozostałych wyznaniach i religiach decyzję dotyczącą wyboru metod planowania rodziny pozostawia się małżonkom. Korzystają więc oni, poza naturalnym planowaniem rodziny, z różnych środków antykoncepcyjnych.

We wszystkich badaniach empirycznych potwierdzono wyższy poziom wartościowania rodzicielstwa i większą liczbę dzieci w rodzinach o wysokim poziomie religijności (bez względu na rodzaj wyznania) w porównaniu do rodzin, w których religijność ma mniejsze znaczenie lub nie jest ważna w ogóle. Wraz ze wzrostem zaangażowania religijnego wyznawców zwiększa się też ich zaangażowanie w dbałość o wzajemne relacje w rodzinie oraz w stosowanie prawidłowych metod wychowawczych wobec dzieci, co wiąże się z wysokim poziomem jakości życia wszystkich członków tych rodzin.

¹⁰³ D.C. DOLLAHITE, L.D. MARKS, *A conceptual model of family and religious processes in highly religious families*, RRR 50 (2009) 4, 387.

Bibliografia

- ABBOTT D.A., BERRY M., MEREDITH W.H., *Religious belief and practice: a potential asset in helping families*, „Family Relations” 39 (1990) 4, s. 443–448.
- ADAMCZYK A., *Understanding the effects of personal and school religiosity on the decision to abort a premarital pregnancy*, „Journal of Health and Social Behavior” 50 (2009) 2, s. 180–195.
- ADAMSKI F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002.
- ALEKSIEJUK A., *Współczesne zagadnienia bioetyczne*, „Elpis” 11 (2009) 19–20, s. 55–72.
- ARCIMOWICZ B., *Kobieta w religii – judaizm i karaimizm oraz ich wpływ na rolę kobiety w społeczności*, „Kultura i Społeczeństwo” (2008) 3, s. 109–123.
- BAO W.N., WHITBECK L.B., HOYT D.R., CONGER R.D., *Perceived parental acceptance as a moderator of religious transmission among adolescent boys and girls*, „Journal of Marriage and Family” 61 (1999) 2, s. 362–374.
- BASZAK E., *Współżycie seksualne w kulturze islamu*, „Seksuologia Polska” 1 (2003) 1, s. 35–38.
- BIELAWSKI J., *Islam jako religia światowa*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYLOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa: ISKRY 1986, s. 769–798.
- BOGUSZEWSKI R., *(Nie)religijna moralność katolików w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 57 (2014) 1 (225), s. 123–139.
- BREWSTER K.L., COOKSEY E.C., GUILKEY D.K., RINDFUSS R.R., *The changing impact of religion on the sexual and contraceptive behavior of adolescent women in the United States*, „Journal of Marriage and Family” 60 (1998) 2, s. 493–504.
- BRODY G.H., STONEMAN Z., FLOR D., MCCRARY C., *Religion's role in organizing family relationships: Family process in rural, two-parent African American families*, „Journal of Marriage and Family” 56 (1994) 4, s. 878–888.
- BUDZYŃSKA E., *Poziom religijności a modele małżeństwa i rodziny w społeczeństwie wielkomiejskim (na przykładzie Katowic)*, „Przegląd Religioznawczy” 192 (1999) 2, s. 117–134.
- DOLLAHITE D.C., MARKS L.D., *A conceptual model of family and religious processes in highly religious families*, „Review of Religious Research” 50 (2009) 4, s. 373–391.
- DYCZEWSKI L., *Wyrobiażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.
- FRIEDMAN M., *Tradycja rodzinna w judaizmie*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 45–58.

- GLASS J., NATH L.E., *Religious conservatism and women's market behavior following marriage and childbirth*, „Journal of Marriage and Family” 68 (2006) 3, s. 611–629.
- GOODMAN M.A., DOLLAHITE D.C., *How religious couples perceive the influence of God in their marriage*, „Review of Religious Research” 48 (2006) 2, s. 141–155.
- GOLEC M., *Pozycja kobiety w Kościele luteranckim – religijne determinanty sposobu postrzegania płci*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 67–84.
- HAYES B.C., PITTELKOW Y., *Religious belief, transmission, and the family: an Australian study*, „Journal of Marriage and Family” 55 (1993) 3, s. 755–766.
- IGNATCZYK W., *Postawy prokreacyjne młodzieży polskiej stanu wolnego*, „Problemy Rodziny” (1993) 4, s. 25–28.
- KARPOWICZ R., *Bioetyka, medycyna i ... religie świata*, „Problemy Rodziny” (1997) 5–6, s. 6–10.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań: Pallotinum 2009².
- KING V., *The influence of religion on fathers' relationships with their children*, „Journal of Marriage and Family” 65 (2003) 2, s. 382–395.
- KIZENKO N., *Feminized patriarchy? Orthodoxy and gender in post-Soviet Russia*, „Signs” 38 (2013) 3, s. 595–621.
- KLÖCKER M., TWORUSCHKA M., TWORUSCHKA U., *Etyka wielkich religii. Mały słownik*, tłum. M.M. Dziekan, M. Mejjor, P. Pachciarek, Warszawa: Verbinum 2009.
- KOMOROWSKA-PUDŁO M., *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy” 17 (2014) 1, s. 57–90.
- KOMOROWSKA-PUDŁO M., *Psychospołeczne uwarunkowania postaw młodzieży wobec seksualności*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2015.
- LA MAISONNEUVE D. DE, *Judaizm*, tłum. B. Filipowicz, Warszawa: Dialog 2010.
- LEMU B.A., HEEREN F., *Woman in Islam*, Kano: The Islamic Foundation, Nigeria 2003.
- LEV-WIESEL R., AL-KRENAWI A., *Attitude towards marriage and marital quality: A comparison among Israeli Arabs differentiated by religion*, „Family Relations” 48 (1999) 1, s. 51–56.
- LEW-STAROWICZ Z., *Encyklopedia erotyki*, Warszawa: MUZA SA 2004.
- LEW-STAROWICZ Z., *Seks w kulturach świata*, Wrocław: Ossolineum 1987.
- MAHONEY A., *Religion in families, 1999–2009: A relational spirituality framework*, „Journal of Marriage and Family” 72 (2010), s. 805–827.

- MAJDZIŃSKA A., ŚMIGIELSKI W., *Wpływ religijności na decyzje dotyczące planowania życia rodzinnego studentów Uniwersytetu Łódzkiego*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Oeconomica” 231 (2009), s. 93–112.
- MARIAŃSKI J., *Tendencje rozwojowe w polskim katolicyzmie – diagnoza i prognoza*, „Teologia Praktyczna” 12 (2011), s. 7–24.
- MIKLER E., *Rola i miejsce rodziny w tradycji protestanckiej*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 91–98.
- PAWLIK J.J., *Małżeństwo w islamie*, w: W. NOWAK, M. TUNKIEWICZ (red.), *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2009, s. 199–210.
- PAWŁOWSKA R., *Wpływ przemian psychospołecznych na miłość erotyczną młodzieży*, w: R. PAWŁOWSKA, E. JUNDZIŁŁ (red.), *Miłość i seks w percepcji uczniów*, Koszalin: WSH 1999, s. 43–74.
- PĘDZIWIATR K., *Religijny wymiar wolności i społecznego zaangażowania wśród młodych muzułmanek w Belgii i Wielkiej Brytanii*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 315–336.
- PIEKARSKI P., *Między Benares a Jerozolimą. Kilka uwag o podobieństwach pomiędzy hinduizmem a judaizmem*, „Estetyka i Krytyka” 23 (2011), s. 249–264.
- PIWKO A.M., *Muzułmańscy rodzice*, „Nurt SVD” 127 (2010) 1, s. 157–173.
- RAMOCKA M., *Catholics and Protestants: The analysis of differences in declared values as prospective determinants of economic growth*, „Research Papers Collection” 19 (2011) 2, s. 117–130.
- ROGUSKA B., *Postawy wobec stosowania zapłodnienia in vitro. Komunikat z badań. CBOS*, Warszawa 2012, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012-/K_121_12.PDF (12.11.2015).
- SANDER W., *Catholicism and intermarriage in the United States*, „Journal of Marriage and Family” 55 (1993) 4, s. 1037–1041.
- STAŃCZAK-WIŚLICZ K., *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną? Dylematy feministycznej teologii judaizmu*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 247–262.
- SZWED A., *Ta, która spogląda na króla. Rola kobiety w tradycyjnym judaizmie*, w: K. LESZCZYŃSKA, A. KOŚCIAŃSKA (red.), *Kobiety i religie*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 15–32.
- SZYMAŃSKI E., *Islam pierwotny*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYŁOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa: ISKRY 1986, s. 750–768.
- TARISH W., *Rodzina w Koranie*, w: J. KIJAS (red.), *Rodzina w wielkich religiach świata*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 99–107.

- TRUSKOLASKA J., *Rodzina w islamie*, „Roczniki Nauk Społecznych” 35 (2007) 2, s. 77–99.
- TYLOCH W., *Judaizm religia Żydów*, w: J. KELLER, W. KOTAŃSKI, W. TYLOCH, B. KUPIS (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa: ISKRY 1986, s. 530–571.
- WAŃKA A., *Islam jako religia totalna*, w: TENŻE (red.), *Religie w dobie pluralizmu i dialogu*, Szczecin 2004, s. 67–87.
- WENZEL M., *Młodzież i dorośli o aborcji*, *Komunikat badań CBOS*, Warszawa 1999, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_127_99.PDF (23.02.2002).
- WILCOX W.B. *Religion, convention, and paternal involvement*, „Journal of Marriage and Family” 64 (2002) 3, s. 780–792.